

4.1. Szövegek az 1956–1989 közötti magyar társadalomról

4.1.1. Társadalomtörténet

BÁLINT JÓZSEF

Társadalmi rétegződés és jövedelmek

Budapest, 1978, Kossuth. 39–42., 55–59., 252–257.

Bálint József (Kemecse, 1930. január 15. –) közgazdász, statisztikus, a közgazdaságtudomány kandidátusa. 1946 és 1948 között betanított munkásként, majd vegyipari szakmunkásként a Nyírbogdányi Petróleumgyártó Rt. dolgozója volt. 1947-ben belépett a Magyar Kommunista Pártba. Ekkor már a Dózsa György Népi Kollégium hallgatója volt, majd 1948-ban felvették a József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi egyetemre. 1948 és 1952 között tanulmányait a Leningrádi Tervgazdasági Egyetemen végezte. 1967 és 1973 között az MSZMP KB Gazdaságpolitikai Osztályának a vezetője és a kormány mellett működő Gazdaságpolitikai Bizottság tagja volt. 1970 és 1980 között tagja volt az MSZMP Központi Bizottságának. Az 1968-as reform előkészítése megbízták a beruházás-politikát kidolgozó munkacsoport vezetésével, majd államtitkárrá nevezték ki. 1973 és 1979 között, nyugdíjba vonulásáig a Központi Statisztikai Hivatal elnöki posztját töltötte be. Ezzel párhuzamosan az ENSZ Statisztikai és Demográfiai Bizottságának tagja volt. Kutatási területét elsősorban a gazdaság és a politika kapcsolata, a beruházások elméleti és gyakorlati kérdései, illetve a társadalmi rétegződéskapcsán felvetődő problémák jelentették.

A Társadalmi rétegződés és jövedelmek című könyv a társadalom alapvető osztályai és rétegeinek helyzetét, illetve a társadalmi mobilitás alakulását elemzi. Részletesen vizsgálja a különböző jövedelemforrásokat, valamint tárgyalja a lakossági fogyasztás 1945 utáni alakulását és az egyes rétegek közötti eltéréseket e tekintetben.

1980-ban a dolgozó munkásoknak közel kétharmada már nyolc vagy több évig tanult Közöttük több mint 64%-os arányt képviseltek a befejezett általános iskolai végzettséggel rendelkezők, de az érettségi bizonyítványt vagy magasabb képesítést szerettek aránya is meghaladta a 11%-ot. Így 1980-ban már mintegy 283 000 munkás

érettségizett, míg 1949-ben az általános iskolánál magasabb képesítést szerzettek száma alig haladta meg a 30 000-et, 1980-ban a termelés közvetlen irányítását ellátó munkakörökben dolgozóknak 62%-a rendelkezett érettségivel, 6,8%-a felsőfokú tanintézetet végzett. [...] A munkásnők iskolai végzettségi szintje – mind a befejezett általános iskolát, mind a magasabb képzettség megszerzését tekintve – alacsonyabb, mint a munkásférfiaké. Az aktív kereső munkásnők között az érettségivel vagy annál magasabb végzettséggel rendelkezők aránya 8,2%, míg a munkásférfiak 14%-a az általános iskolánál magasabb végzettséget szerzett. A munkásnők alacsonyabb képzettségi szintje összefüggésben van azzal, hogy a munka melletti továbbtanulási lehetőségeik az életkorral növekvő családi, háztartási, gyermeknevelési problémák miatt korlátozottabbak. Így a fiatalabb korosztályokban még nagyobb a munka mellett továbbtanuló nők, mint a férfiak aránya, viszont általában a férjhez menés után csökken a nők száma az iskolákban.

Az ipar, az építőipar és a többi nem mezőgazdasági ágazatban dolgozó fizikai munkások iskolázottsági színvonala lényegesen magasabb, mint a mezőgazdasági munkásoké. Az utóbbiak között a 46%-ot még a nyolc osztálynál alacsonyabb végzettségűek alkotják, míg a nem mezőgazdasági ágazatokban dolgozó munkások között ez az arány kb. 20%. [...]

A szövetkezeti parasztság aktív keresőinek száma 1970. évi 867 000-ről 1980-ban 606 700-ra csökkent. Ezzel együtt a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak (tehát a hagyományos mezőgazdasági munkához leginkább hasonlíthatók) aránya a szövetkezeti parasztságon belül csökkenő irányzatú, arányuk 1980-ban 57%, a nem mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak aránya pedig 41,5%-ra emelkedett. Ez jelzi a mezőgazdasági munka iparosodását és a termelőszövetkezetek tevékenységi körének bővülését a nem mezőgazdasági tevékenységek irányába. A termelésirányítók részaránya 1,5%. Növekszik a szövetkezeti parasztság szakmai felkészültsége és tevékenységének szakmai színvonala, ami a termelés modernizálására utal. A fizikai állományúak 31,3%-a volt szakmunkás az 1975. évi 26%-kal szemben, a betanított munkások részaránya pedig 44,8% az öt évvel korábbi 42%-kal szemben.

Szakképzettségben a szövetkezeti férfiak jelentős előnyben vannak a nőkkel szemben. A férfiak közel fele – 45%-a – szakmunkás, 38%-a betanított munkás. A nők 4,5%-a szakmunkás, 54%-a betanított munkás, a segédmunkások aránya tehát itt a legnagyobb. Jelenleg a szövetkezeti parasztság aktív dolgozóinak 34,7%-a nő, 1963-ban arányuk 52% volt, 1973-ban pedig 38%. A férfiak arányának növekedése a paraszti munka megnövekedett vonzerejét jelzi. A termelésirányítók 9000-es létszámában mindössze 450 nő található, vagyis kerekén 5%, míg a munkásosztály körében a termelésirányítók 16%-a nő.

A szövetkezeti parasztság rétegződésének egyik megnyilvánulása, hogy fizikai foglalkozású szövetkezeti tagokra és fizikai foglalkozású szövetkezeti alkalmazottakra, valamint termelésirányítókra oszlik. [...] 1973-ban 86 000 nem mezőgazdasági fizikai foglalkozású szövetkezeti paraszt volt alkalmazotti viszonyban a termelőszövetkezetekkel, 1980-ra számuk elérte a 103 450 főt. Ebben a kategóriában tehát a létszám

növekedése az 1960-as évekhez képest az utóbbi évtizedben lassult. Arányuk azonban igen jelentős, a 251 350 nem mezőgazdasági fizikai foglalkozású parasztok 41%-át érte el. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy míg a mezőgazdasági fizikai foglalkozásúak körében az alkalmazotti viszonyban lévők száma 1973-ban még csak 4000 fő volt, vagyis szinte kivételes jelenségnek számított, addig 1980-ban számuk 39 350 főt tett ki, s így a 346 350 fős mezőgazdasági fizikai foglalkozású gárda 11,3%-a alkalmazotti viszonyban tevékenykedik a termelőszövetkezetekben. Az egész szövetkezeti parasztsághoz tartozóknak pedig 23,9%-a fizikai foglalkozású alkalmazott. A kép teljességéhez megemlítendő, hogy a termelésirányítók 27,2%-a szintén alkalmazotti viszonyban van.

A jövedelmekkel párhuzamosan szükségszerűen ugyancsak a kiegyenlítődés jegyében alakult a fogyasztási szint és struktúra is. A kiegyenlítődésnek két fő tendenciája volt:

- a fizikai dolgozók fogyasztásának fokozatos közeledése a nem fizikai dolgozók szintjéhez (anélkül természetesen, hogy ebben a vonatkozásban a teljes kiegyenlítődéssel belátható időtávon belül számolni lehetne);
- a fizikai rétegeken belül a parasztság felzárkózása a munkássághoz.

Mivel a parasztság jövedelemtöbblete nem fogyasztásban, hanem lakásépítésben és megtakarításban realizálódik, a fogyasztást illetően kiegyenlített szintről lehet beszélni.

Legkisebbek a rétegek közötti különbségek az élelmiszerek és az élvezeti cikkek fogyasztásában, továbbá a gyermekek és a fiatalok ruházati kiadásában. Az aktív kereső osztályokhoz és rétegekhez sorolt háztartásokban a legalacsonyabb (munkásosztály) és a legmagasabb (vezető és értelmiségi réteg) élelmiszer-fogyasztása között a különbség csupán mintegy 10%. Az élvezeti cikkek fogyasztására ugyanez a kiegyenlítetttség érvényes az aktív kereső háztartásokban, viszont az inaktív réteg alacsony jövedelemszintje az élvezeti cikkek alacsonyabb fogyasztásában már megmutatkozik. A ruházati kiadásokban már figyelemre méltó a differenciáltság, a vezető és értelmiségi réteg fogyasztása ebben több mint 30%-kal meghaladja a munkásokét. A fizikai rétegek közül a kettős jövedelműek ruházati költsége a legmagasabb. Feltehetően alacsony az inaktív réteg ruházati kiadása, ami a nyugdíjasok alacsonyabb szükségletével függ össze. A nagy értékű tartós javak fogyasztásában a három fizikai réteg teljesen azonos színvonalon áll, a két szellemi réteg a fizikaiak fogyasztását kb. 40–50%-kal haladja meg. Az inaktívok fogyasztása a fizikai rétegekénél felét sem éri el ezekben a cikkekben. Mosógépekkel az aktív rétegek ellátottsága 90% felett van, rádióval 100% felett, televízióval 100% körül. Az inaktív háztartások 75%-a rendelkezik televízióval és mosógéppel. A személygépkocsi-ellátottságban a fizikai rétegek lényegében azonos szinten vannak, minden ötödik háztartásukban van kocsik. [...]

A vezető állásúak és értelmiségiek rétegében a háztartások közel kétharmadában van kocsik, az egyéb szellemi rétegben pedig valamivel több, mint egyharmados a gépkocsival rendelkezők aránya. Az inaktív háztartásoknak csupán 3%-ában van kocsik. A gépkocsi-ellátottság vonzata a háztartási kiadásokban az üzemanyag- és járműalkatrész-költség. A fizikai rétegek kiadása ebben is kiegyenlített, a vezető állású és értelmiségi réteg kiadása viszont négyszer több mint a fizikaiaké. Építőanyagból, mint

beruházási jellegű kiadásból természetesen a legalacsonyabb az inaktívok kiadása és a legmagasabb a parasztságé, minthogy a parasztság lényegében maga vállalja lakásberuházási terheit. A belföldi és külföldi üdülésre fordított kiadások differenciáltsága rétegenként jelentős, a vezető és értelmiségi réteg kb. négyszer annyit költ erre a célra, mint a munkások. Lakásfenntartási kiadásokban (fűtés, világítás, karbantartás) a fizikai rétegek egy szinten állnak, az övüket meghaladja mindkét szellemi réteg, ami jelzi, hogy igényesebb lakásokban laknak. A szolgáltatások, a kulturális, az egészségügyi és a testápolási szükségletek kielégítése terén még nagyobb a rétegek közötti különbségek. A rádió és a televízió használata ez alól kivétel, mivel ezek rétegekülönbség nélkül szinte minden családba elviszik a szórakozást, a művelődést, a kultúrát.

Azok a különbségek, amelyek az egyes társadalmi rétegek között a szolgáltatási, a kulturális, az egészségügyi és a testápolási szükséglet kielégítés szintjében mutatkoznak, csak részben minősíthetők rétegjellemzőknek. Jórészt a városi és a falusi életforma különbségeivel függenek össze. A falvakban lakó munkásháztartások ilyen szempontból jobban hasonlítanak a paraszti háztartásokhoz, mint a városban lakó munkásokéhoz. Ezért társadalompolitikai célkitűzésekben egyre nagyobb szerepet kell kapnia a város és a falu közelítésének a fogyasztási struktúrában, a kulturális és egészségügyi ellátottságban.[...]

Az alacsony jövedelműek négy rétegét összevetve megállapítható, hogy a parasztság a kettős jövedelműek és a szellemiek körébe tartozók élelemfogyasztása lényegében meglehetősen kiegyenlített, a munkásoké viszont hozzájuk képest érzékelhetően (kb. 15%-kal) alacsonyabb, húsfogyasztásban ez a hátrány mintegy 25%. Ruházati kiadásokban a szóródás már nagyobb a négy alacsony jövedelmű réteg között, a munkások ebben is utolsó helyen állnak, elmaradásuk a parasztságtól 18%, a másik két rétegtől még több. A nagy értékű tartós fogyasztási cikkekben a munkások és a szellemi réteg egy szinten vannak, kb. 30%-kal maradnak el a parasztság és a kettős jövedelműek ilyen kiadásaitól. A három éven aluli gyermekek ruházódásában első helyen a kettős jövedelműek állnak, utánuk következnek azonos szinten a munkások és szellemiek, és utolsó helyen a parasztság. A 19–29 éves nők ruházati kiadásában a kettős jövedelműek kiugróan első helyen állnak, a paraszti és szellemi réteg közel azonos szinten a második helyen, és legalacsonyabban a munkások kiadása áll, a kettős jövedelműekének felét sem érve el.

A kulturális szolgáltatásokra fordított kiadás mind a négy alacsony jövedelmű rétegben feltűnően szerény. Ugyanez vonatkozik az üdülésre is. Lakásfenntartási költségekben a három fizikai réteg közel álló szinten van, az övüket lényegesen meghaladja a szellemieké. A szellemiek költsége magasabb építőanyag-vásárlásban és közlekedési kiadásokban is. A három fizikai réteg hűtőgép-ellátottsága 70% körül van, a szellemieké 100%. Személygépkocsival rendelkezik ebben a jövedelemcsoportban a munkás-háztartások 11, a parasztháztartások 12, a kettős jövedelműek 15, a szellemi réteg 58%-a.

A magas jövedelműek csoportján belül vizsgálva a négy réteg fogyasztásának szóródását, a következőket emelhetjük ki. Legmagasabb szinten van a parasztság élelmiszer-fogyasztása, közel áll hozzá a munkásság, harmadik helyen a kettős jövedelműek

és szellemiek fogyasztása. Ruházati kiadásokban első helyen a munkások, utolsó helyen a parasztok állnak, a különbség azonban nem jelentős. A nagy értékű tartós fogyasztási cikkekben is kiegyenlített a négy réteg fogyasztása. Jelentősebb a különbség a három éven aluli gyermekek és a 19–29 éves nők ruházati kiadásában, érdekes módon a szellemiek itt számottevően elmaradnak a többi három rétegbeliektől. Meglehetősen eltér a három rétegtől a szellemieknek a kulturális cikkekre, közlekedésre, járműfenntartásra, lakbérre fordított magasabb kiadása. A gépkocsi-ellátottság a munkásoknál 33, a parasztságnál 34, a kettős jövedelműeknél 40, a szellemieknél 56%-os. Egyértelmű tehát, hogy a szellemi rétegeknek a fogyasztási szerkezete a legfejlettebb a magas jövedelműek csoportjában, és érthető módon jobban eltér a fizikai réteg fogyasztási szerkezetétől, mint az alacsony jövedelműek csoportjában.

FERGE ZSUZSA

Társadalmi újratermelés és társadalompolitika

Budapest, 1982, Közgazdasági és Jogi. 370–381.

Ferge Zsuzsa (eredeti nevén: Kecskeméti Zsuzsanna) (Budapest, 1931. április 25. –) szociológus. 1949-ben érettségizett Budapesten. Ezt követően a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen tanult, ahol, 1953-ban szerzett diplomát. Közben már 1950-től a KSH Közgazdasági Főosztályának munkatársa volt, 1959-ben pedig kinevezték a Rétegződéskutatási Osztály vezetőjévé. 1969-ben a filozófia tudomány kandidátusa lett, és egyúttal az MTA Szociológiai Intézetébe került, ahol a Rétegződéskutatási, majd a Társadalompolitikai Osztályt vezette. Ezzel párhuzamosan tanított az ELTE-n. 1982-ben védte meg MTA doktori értekezését szociológiából. 1988-ban egyetemi tanári kinevezést kapott az ELTE-n, és egyben megbízták a Szociálpolitikai tanszék vezetésével. 1988-tól a Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület elnöki feladatait látta el (2000-től örökös elnöki címet kapott). 1993-ban a londoni Európa Akadémia tagjai közé választotta. 1994-ben részt vett az ELTE Szociológiai Doktori Iskolájának megalapításában, 1995 és 2000 között ennek keretében a szociálpolitika alprogramot vezette. 1990 és 1997 között az Autonómia Alapítvány kuratóriumának elnöke, 1993 és 1997 között a Nyugdíjbiztosítási Önkormányzat tagja volt. 1998-tól az MTA levelező, 2004-től rendes tagja. 2001-től a Szegénységkutatási központ vezetőjeként dolgozott, 2006-tól az MTA Gyermekszegénység Elleni Programirodája vezetője volt. Több külföldi egyetemen működött vendégprofesszorként, az Edinburgh-i Egyetem díszdoktorává avatta. Munkásságáért számos elismerést kapott: 1984-ben SZOT-díjat, 1995-ben Széchenyi-díjat, 1996-ban Pro Urbe Budapest díjat, 1998-ban Polányi Károly-díjat, 2001-ben Hazám-díjat. 2002-ben a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjével, 2005-ben Prima-díjjal, 2007-ben Nagy Imre érdemrenddel,